

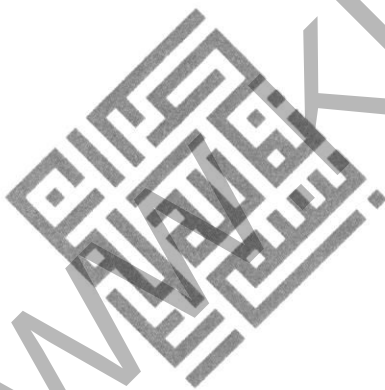
5738

۳۰۰

۱

۲۸۸

تاریخستان

WWW.KETAB.IR

سرشناسه:	دانش محمودآبادی، امین، ۱۳۵۲ -
عنوان و نام پدیدآور:	میزان ادیب در تجزیه و ترکیب / امین دانش محمودآبادی .
مشخصات نشر:	قم : مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی ، ۱۳۹۷ .
مشخصات ظاهری:	۲۸۸ ص. : جدول .
شابک:	۹۷۸-۶۰۰-۴۲۹-۳۹۶-۹
وضعیت فهرست نویسی:	فیا
یادداشت:	کتابنامه: ص. ۲۹۹-۳۰۳ .
موضوع:	زبان عربی -- نحو -- صرف و نحو -- راهنمای آموزشی
موضوع:	Arabic language -- Morphosyntax -- Study and teaching
موضوع:	زبان عربی -- صرف و نحو -- پرسش‌ها و پاسخ‌ها
موضوع:	Arabic language -- Questions and answers -- Morphosyntax
شناسه افزوده:	جامعة المصطفی العالمية . مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی
شناسه افزوده:	Almustafa International UniversityAlmustafa International Translation and Publication center
رده بندی کنگره:	PJ۶۲۰۳/۵۲۹۱۳۹۷
رده بندی دیویی:	۴۹۲/۷۵۰۷
شماره کتابشناسی ملی:	۵۳۰۲۷۶۶

حق چاپ برای ناشر محفوظ است

میزان ادیب در تجزیه و ترکیب
مؤلف: امین دانش محمودآبادی
چاپ اول: ۱۳۹۷ ش / ۱۴۳۹ ق
ناشر: مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی
● چاپ: نارنجستان ● **قیمت:** ۲۴۵۰۰۰ ریال ● **شمارگان:** ۳۰۰ نسخه

مراکز پخش

< ایران، قم، خیابان معلم غربی (حجتیه)، نبش کوچه ۱۸:
 تلفن: ۰۲۵ ۳۷۸۳۹۳۰۵ / (داخلی ۱۰۵): تلفکس:
 < ایران، قم، بلوار محمدامین، سه راه سالاریه. تلفن: ۰۲۵. ۳۲۱۳۳۱۰۶

 <http://buy-pub.miu.ac.ir>

 @pub_almostafa

باسپاس از دست اندرکارانی که ما را در تولید این اثر یاری رساندند.

■ **ناظر گرافیک:** مسعود مهدوی
 ■ **ناظر چاپ:** نعمت‌الله یزدانی

■ **مدیر انتشارات:** سید اباذر هاشمی هریگندی
 ■ **مدیر تولید:** جعفر قاسمی ابهری
 ■ **ناظر فنی:** محمد باقر شکری

میزان ادیب در تجزیه و ترکیب

امین دانش محمود آبادی

مرکز بین‌المللی
ترجمه و نشر المصطفی

سخن ناشر

با پیروزی انقلاب شکوهمند اسلامی و در عصر جهانی شدن ارتباطات، پرسش‌ها و چالش‌های نوینی در حوزه علوم انسانی فراروی اندیشمندان مسلمان قرار گرفت که برخاسته از مسئولیت دشوار حکومت در این عصر است؛ دورانی که پای‌بندی به دین و سنت در مدیریت همه‌جانبه کشورها بسیار چالش‌برانگیز می‌نماید. از این‌رو مطالعات و پژوهش‌های به‌روز، جامع، منسجم و کاربردی در حوزه دین، بر اساس معیارهای معتبر جهانی و اندیشه‌های ناب و ژرف، بایسته و ضروری است و جلوگیری از انحرافات فکری و تربیتی پژوهندگان حوزه دین، مهم و مورد عنایت بنیان‌گذاران این شجره طیّبه، به‌ویژه معمار بزرگ انقلاب اسلامی، امام خمینی (ره) و مقام معظم رهبری (دام ظلّه العالی) می‌باشد.

جهانی‌شدن و گسترش سلطه فرهنگی غرب در سایه رسانه‌های فرهنگی و ارتباطی اقتضا دارد که دانش‌پژوهان و علاقه‌مندان به این مباحث، با اندیشه‌های بلند و ارزش‌های متعالی آشنا شوند و این مهم با ایجاد رشته‌های تخصصی، تولید متون جدید و غنی، گسترش دامنه آموزش و تربیت سازمان‌یافته دانشجویان به سرانجام خواهد رسید. این فرایند گاه در پرداختن به مباحث بنیادین و تدوین متون تخصصی تعریف می‌شود و گاه در نگارش بحث‌های علمی، اما نه‌چندان پیچیده و تخصصی به ظهور می‌رسد.

بالندگی مراکز آموزشی در گرو نظام آموزشی منسجم، قانونمند و پویاست. بازنگری در متن‌ها و شیوه‌های آموزشی و پژوهشی و به‌روز کردن آنها نیز این انسجام و پویایی و در نتیجه نشاط علمی مراکز آموزشی و پژوهشی را در پی دارد.

«جامعة المصطفیٰ (ص) العالمية» به عنوان بخشی از این مجموعه که رسالت بزرگ تعلیم و تربیت طلاب غیر ایرانی را بر عهده دارد، تألیف متون درسی مناسب را سرلوحه تلاش خود قرار داده و تدوین و نشر متون درسی در موضوعات گوناگون علوم دینی، حاصل این فرایند است.

مرکز بین‌المللی

ترجمه و نشر المصطفیٰ (ص)

فهرست

۱۳	پیش‌گفتار
۱۵	مقدمه
بخش اول: مرور مبانی صرف و نحو	
۲۹	درس اول: مفاهیم و کلیات
۲۹	تجزیه
۳۰	ترکیب
۳۰	کلمه
۳۱	اسم
۳۱	فعل
۳۲	حرف
۳۳	جمله
۳۴	جاز و مجرور
۳۴	ظرف
۳۵	شبه جمله
۳۶	معرب
۳۶	مبنی
۳۶	موضوع تجزیه و ترکیب
۳۷	ارتباط تجزیه و ترکیب با دو علم صرف و نحو
۳۷	غرض و فایده تجزیه و ترکیب
۳۸	رابطه تجزیه و ترکیب با معنا و مفهوم کلام

- اولین سؤال در تجزیه و ترکیب یک کلمه ۳۸
- درس دوم: مراحل تجزیه اسم و فواید آن (۱) ۴۱
- مراحل تجزیه اسم معرب ۴۱
- فواید مربوط به تجزیه اسم معرب ۴۳
- فایده اول: تشخیص ریشه «حروف اصلی» ۴۳
۱. مراجعه به کلمات هم خانواده ۴۳
۲. تخمین و اختبار و مراجعه به کتب لغت ۴۳
- فایده دوم: تشخیص سالم و غیر سالم ۴۴
- فایده سوم: تشخیص آبیه ۴۶
- ملاک مخصوص اسم ۴۶
- فایده چهارم: تعیین وزن ۴۷
- فایده پنجم: تشخیص مشتق و جامد ۴۷
- اسم مشتق ۴۸
- اسم جامد ۵۰
- فایده ششم: تشخیص مذکر و مؤنث ۵۳
- درس سوم: مراحل تجزیه اسم و فواید آن (۲) ۵۹
- فایده هفتم: تعیین معرفه و نکره ۵۹
- اقسام معرفه ۵۹
۱. عَلَم ۵۹
- الف) مرکب اضافی ۶۰
- ب) مرکب اسنادی ۶۱
- ج) مرکب وصفی ۶۱
- د) مرکب مزجی عددی ۶۲
- ه) مرکب مزجی غیر عددی مختوم به «ویه» ۶۲
- و) مرکب مزجی غیر عددی غیر مختوم به «ویه» ۶۳
۲. معرف به «ال» ۶۴
- الف) «ال» عهد ۶۴
- ب) «ال» جنس ۶۴

۶۵.....	۳. اسم مضاف به یکی از معارف در اضافه معنویّه
۶۵.....	(الف) اضافه لفظیّه
۶۶.....	(ب) اضافه معنویّه
۶۶.....	۴. منادای نکره مقصوده
۶۶.....	فایده هشتم: تشخیص مفرد، مثنی و جمع
۶۶.....	۱. مفرد
۶۷.....	۲. مثنی
۶۷.....	۳. جمع
۶۷.....	(الف) جمع سالم مذکر
۶۸.....	(ب) جمع سالم مؤنث «جمع به الف و تاء زاید»
۷۰.....	(ج) جمع مکسر
۷۱.....	(د) جمع منتهی الجموع
۷۱.....	تکمیل بحث
۷۱.....	۱. اسم جمع
۷۲.....	۲. اسم جنس جمعی
۷۲.....	فایده نهم: تشخیص اسم به اعتبار حرف آخر
۷۲.....	۱. مقصور
۷۳.....	۲. ممدود
۷۳.....	۳. منقوص
۷۳.....	۴. شبه صحیح
۷۴.....	۵. صحیح
۷۷.....	درس چهارم: مراحل تجزیه اسم و فواید آن (۳)
۷۷.....	فایده دهم: تشخیص منصرف و غیر منصرف
۷۷.....	اقسام اسم غیر منصرف
۷۸.....	(الف) عَلم غیر منصرف
۷۹.....	(ب) وصف غیر منصرف
۸۰.....	مراحل تجزیه اسم مبنی
۸۰.....	فواید مربوط به تجزیه اسم مبنی

۸۰	فایده اول: تشخیص نوع اسم مبنی
۸۲	فایده دوم: تشخیص معرفه و نکره
۸۲	فایده سوم: تشخیص عامل و غیر عامل
۸۳	فایده چهارم: علامت بنا
۸۵	فوائد مربوط به ترکیب اسم
۸۵	فایده اول: تشخیص اعراب اسم
۸۶	فایده دوم: تشخیص نوع اعراب
۸۶	۱. اعراب لفظی
۸۶	۲. اعراب تقدیری
۸۷	۳. اعراب محلی
۸۸	فایده سوم: تشخیص علایم اعراب
۸۹	فایده چهارم: تعیین نقش و جایگاه اسم
۹۷	درس پنجم: تجزیه و ترکیب فعل و فوائد آن (۱)
۹۷	مراحل تجزیه فعل
۹۸	فوائد مربوط به تجزیه فعل
۹۸	فایده اول: تشخیص ریشه «حروف اصلی»
۹۹	فایده دوم: تشخیص سالم و غیر سالم
۱۰۱	فایده سوم: تشخیص اُبنیه
۱۰۲	فایده چهارم: تعیین وزن
۱۰۳	فایده پنجم: تشخیص نوع فعل
۱۰۶	فایده ششم: تعیین صیغه
۱۰۷	فایده هفتم: تعیین باب
۱۰۹	معانی غالبی در ابواب مشهور
۱۱۵	درس ششم: تجزیه و ترکیب فعل و فوائد آن دو (۲)
۱۱۵	فایده هشتم: تشخیص تام و ناقص
۱۱۵	۱. فعل تام
۱۱۷	۲. فعل ناقص
۱۱۷	الف) کان و نظایر آن

۱۱۹	ب) عسی و نظایر آن
۱۲۰	فایده نهم: تشخیص لازم و متعدی
۱۲۳	۱. اقسام فعل متعدی
۱۲۳	۲. چند ضابطه غالبی برای شناخت فعل لازم
۱۲۶	فایده دهم: تشخیص فعل مبنی و معرب
۱۲۷	۱. فعل مبنی
۱۲۷	الف) علامت بناء در فعل ماضی
۱۲۸	ب) علامت بناء در فعل امر حاضر
۱۲۸	ج) علامت بناء در فعل مضارع
۱۲۸	۲. فعل معرب
۱۲۹	علامت اعراب در فعل مضارع
۱۲۹	الف) علامت رفع
۱۲۹	ب) علامت نصب
۱۳۰	ج) علامت جزم
۱۳۰	مراحل تجزیه حرف
۱۳۱	فواید مربوط به تجزیه حرف
۱۳۱	فایده اول: تشخیص حرف اصلی، زاید و شبه زاید
۱۳۳	فایده دوم: تعیین حرف مختص و مشترک
۱۳۳	الف) حروف مختص به اسم
۱۳۳	ب) حروف مختص به فعل
۱۳۳	ج) حروف مشترک بین اسم و فعل
۱۳۴	فایده سوم: تعیین حرف عامل و غیر عامل
۱۳۵	فایده چهارم: تشخیص معنای حروف
۱۳۹	درس هفتم: تجزیه و ترکیب جمله و شبه جمله و فواید آن
۱۳۹	مراحل ترکیب جمله و شبه جمله
۱۳۹	فواید مربوط به ترکیب جمله و شبه جمله
۱۳۹	فایده اول: تشخیص نوع جمله
۱۴۱	فایده دوم: تعیین محل اعراب جمله

۱۴۱.....	الف) جملات بدون محلّ اعراب
۱۴۴.....	ب) جملات دارای محلّ اعراب
۱۴۸.....	فایده سوّم: تعیین نوع اعراب جمله
۱۴۹.....	فایده چهارم: تعیین جایگاه و نقش جمله
۱۵۷.....	درس هشتم: نمونه کارها والگوها
۱۵۷.....	نمونه کار «۱»
۱۶۰.....	نمونه کار «۲»
۱۶۲.....	نمونه کار «۳»
۱۶۶.....	نمونه کار دلخواه

بخش دوم: کاربرگ های تجزیه و ترکیب

۱۷۱.....	درس نهم: کاربرگ (۱) «مبتدا و خبر»
۱۷۷.....	درس دهم: کاربرگ (۲) «فعل ناقص»
۱۸۱.....	درس یازدهم: کاربرگ (۳) «فعل مقاربه»
۱۸۷.....	درس دوازدهم: کاربرگ (۴) «حرف شبیه به فعل»
۱۹۱.....	درس سیزدهم: کاربرگ (۵) «حرف شبیه به لیس»
۱۹۷.....	درس چهاردهم: کاربرگ ها (۶) «لای نفی جنس»
۲۰۱.....	درس پانزدهم: کاربرگ (۷) «حال»
۲۰۵.....	درس شانزدهم: کاربرگ (۸) «تمییز»
۲۰۹.....	درس هفدهم: کاربرگ (۹) «اشتغال»
۲۱۳.....	درس هجدهم: کاربرگ (۱۰) «اختصاص»
۲۱۷.....	درس نوزدهم: کاربرگ (۱۱) «اغرا»
۲۲۱.....	درس بیستم: کاربرگ (۱۲) «مفعول مطلق»
۲۲۷.....	درس بیست و یکم: کاربرگ (۱۳) «اسم فعل»
۲۳۳.....	درس بیست و دوم: کاربرگ (۱۴) «فعل مدح»

درس بیست و سوم: کاربرد (۱۵) «فعل تعجب»	۲۳۹
درس بیست و چهارم: کاربرد (۱۶) «فعل قلبی»	۲۴۵
درس بیست و پنجم: کاربرد (۱۷) «اسم تفضیل»	۲۴۹
درس بیست و ششم: کاربرد (۱۸) «استثنا»	۲۵۵
درس بیست و هفتم: کاربرد (۱۹) «مفعول فیه»	۲۶۱
درس بیست و هشتم: کاربرد (۲۰) «مفعول له»	۲۶۵
درس بیست و نهم: کاربرد (۲۱) «ندا»	۲۶۹
درس سی‌ام: کاربرد (۲۲) «عطف بیان و بدل»	۲۷۳
جدول‌های تجزیه و ترکیب	۲۷۷
جدول تجزیه اسم معرب	۲۷۷
جدول تجزیه اسم مبنی	۲۷۸
جدول تجزیه فعل	۲۷۹
جدول تجزیه حرف	۲۸۰
جدول ترکیب اسم	۲۸۱
جدول ترکیب جمله و شبه جمله	۲۸۲
کتابنامه	۲۸۳

پیش گفتار

کتاب پیش رو، حاصل چندین سال تدریس آن به صورت جزوه، توسط مؤلف است که در برخی مدارس تابعه جامعه المصطفی ﷺ و حوزه علمیه انجام گرفته است.

اخيراً بعد از تدریس چند نفر از اساتید ارجمند ادبیات عربی در مدرسه مؤمنیه (از مدارس تابعه مجتمع عالی فقه) و در پی اخذ اشکالات و پیشنهادات آنان، اصلاحاتی صورت گرفت و در چند جلسه توسط اعضای محترم گروه ادبیات عربی مجتمع عالی فقه (مستقر در مدرسه مؤمنیه) مورد بازبینی و رفع نواقص گردید.

مجموعه مذکور، اکنون به صورت کتابی با نام (میزان ادیب در تجزیه و ترکیب) تقدیم اساتید، طلاب، دانشجویان، قرآن پژوهان، حدیث پژوهان و همه دوستداران علم و ادب می‌گردد.

امید است که مورد رضای خداوند متعال قرار گرفته و موجب خشنودی و جلب توجه مولایمان حضرت حجت ﷺ واقع گردد.

در پایان از همه اساتید و مدرّسان و ارزیابان فوق الذکر و اعضای محترم گروه ادبیات عربی مجتمع عالی فقه (مستقر در مدرسه مؤمنیه)، به ویژه مدیر مکرم مدرسه مؤمنیه حضرت حجة الاسلام والمسلمین حاج آقای عبادالله خیریان (دامت برکاته) صمیمانه تشکر و سپاس‌گزاری می‌نمایم.

از دوست عزیزم، فاضل گرامی جناب حجة الاسلام آقای حسین آقاییارلو (زید عزّه) - که با زحمات فراوان، امور رایانه‌ای (تایپ و تنظیم) این مجموعه را به نیکی انجام دادند - بسیار ممنون و سپاس‌گزارم.

از اساتید، طلاب و دانشجویان محترم، تقاضا می‌گردد که پیشنهادات، اشکالات و نظرات تکمیلی خود را به آدرس زیر ارسال نمایند.

قم، جامعه المصطفی سنة ۱۴۳۸، مجتمع عالی فقه (حجتیه)
مدرسه مؤمنیه، گروه ادبیات عربی

WWW.KETAB.IR

مقدمه

بی‌شک مساعی محمود و مشکور اهالی حوزه، از آغاز تأسیس تاکنون، در جهت تحقق آرمان مقدّسی بوده، که فرستادن پیامبران و نزول کتاب‌های آسمانی، برای عملی شدن همان غایت بلند، صورت گرفته است؛ رسالتی که پیامبران بزرگ الهی پرچم آن را برافراشته، و تا پای جان در راه پیش برد آن فداکاری نموده‌اند.

سپس راسخین در علم، یعنی امامان معصوم علیهم‌السلام ادامه‌دهندگان شایسته آن نهضت عظیم، هر کدام به نحوی آن راهبری کرده و در نهایت، عالمان راستین و ربّانی را عهده‌دار رهبری آن معرفی نموده‌اند.

روشن است که آن آرمان بلند آسمانی، که اندیشمندان والامقام اسلامی، در راه اعتلای آن فداکاری‌ها نموده‌اند، چیزی جز فهم و فهماندن صحیح و دقیق دین الهی و در نهایت، آمالی غیر از عملی ساختن آن با تمامی زوایایش در جامعه انسانی نبوده است.

ما حوزویان، امروز میراث‌دار دو امانت گران‌سنگی هستیم که خاتم پیامبران الهی صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم دین خدا را در قالب آن دو به حکم حدیث متواتر ثقلین، در بین مسلمین به ودیعه گذاشتند. قرآن و عترت، که عالمان زیادی در راه حفظ و حراست، و تبیین و تبلیغ آن دو، فداکاری و جان‌نثاری نموده‌اند، هم‌اکنون نیز نیازمند نقش‌آفرینی بیش از پیش از پیش‌نسل حاضر می‌باشد.

در این راستا، اهمیت فراگیری و آموزش صحیح و دقیق زبان و ادبیّات عربی، به

معنای عام آن، به عنوان زبان فهم دین، برکسی پوشیده نیست.

تفسیر قرآن کریم، که آن را اشرف العلوم خوانده‌اند؛ و نیز شرح احادیث گهربار نبوت و عترت، با آن همه پیچیدگی‌های خاص خود، چیزی نیست که بدون در اختیار داشتن علوم ادبی، به عنوان علوم مقدّمی، بدان دست یافت.

شاید به همین جهت، مولایمان صادق آل احمد رحمته‌الله فرمودند: زبان عربی را فرا گیرید، چراکه آن کلامی است که خداوند بدان وسیله با مخلوقش سخن می‌گوید.^۱ قرآن کریم، که ظاهرش احسن الحدیث رب العالمین است؛ باطنش تجلّی ذات اقدس الهی، از مقام حیّ قیوم، رحمان رحیم، عزیز علیم و علیّ حکیم است، که پس از طی عوالم بالا، و تنزل مراتب و ترقیق حقایق، در قالب الفاظ اعجاز‌آوری درآمد، که ماهیت ظاهری آن، جز حروف الفبای عربی نیست.

الفاظ نورانی و کلام وحیانی قرآن شریف، که مَعْبَرِ علوم از عالم غیب به شهود است، به عنوان حبل الله المتین، و حجت بالغه رب العالمین، از عصر نزول تا حال، همه انسان‌ها را به سوی کشف حقیقت دعوت نموده و همگان را با الفاظی شیوا و کلامی پرمحتوا به تدبّر، تفکر، تعقل و تفقه در آیات خود فرا می‌خواند.^۲ بدین سبب پیامبر خدا صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم فرموده است: در پی فهم قرآن برآیید، و لغت‌های نا‌آشنای آن را فرا گیرید.^۳

۱. «تعلموا العربیّة فاتّما کلام الله الذی یکلم به خلقه» (رک: محمد بن علی بن بابویه، الصدوق، الخصال، ج ۱، ص ۲۵۸، حدیث ۱۳۴).

۲. برای نمونه:

«أَفَلَا يَتَذَكَّرُونَ الْقُرْآنَ وَلَوْ كَانَ مِنْ عِنْدِ غَيْرِ اللَّهِ لَوَجَدُوا فِيهِ اخْتِلَافًا كَثِيرًا». (نساء، آیه ۸۲)
«كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ الْآيَاتِ لَعَلَّكُمْ تَتَفَكَّرُونَ». (بقره، آیه ۲۱۹)
«إِنَّا جَعَلْنَاهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ». (زخرف، آیه ۳)
«قَدْ فَصَّلْنَا الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يُفْقَهُونَ». (انعام، آیه ۹۸)

۳. «أعربوا القرآن و التمسوا غرائبه». (رک: عبدالرحمن بن أبی بکر السیوطی، الإیتقان فی علوم القرآن، ج ۲، ص ۳).

امام علی علیه السلام نیز فرمودند: قرآن فرمانده‌ای باز دارنده، و ساکتی گویا و حجت خدا، بر مخلوقات اوست.^۱

علاوه بر قرآن مجید، نصوص روایی و حدیثی، و نیز متون علوم اسلامی، که به عنوان تراث ارجمند و سرمایه معنوی ارزشمند، از فرزندگان و دانشمندان اسلامی، برای ما به یادگار مانده است، غالباً به زبان عربی تدوین یافته است.

امروزه یک پژوهشگر دینی برای دستیابی به آن سرمایه گران سنگ، بر خود فرض می‌بیند که به طور شایسته، ریزه‌کاری‌های این زبان قرآنی و دینی را فرا بگیرد.

در این راستا، شناخت کم و کیف لفظ عربی، و طراز قابلیت انواع کلام، برای تحمّل معانی مختلف بر مبنای زبان و ادبیات عربی و اصول عقلایی محاوره، امری لازم و اجتناب‌ناپذیر می‌باشد.

از این رهگذر می‌توان گفت، دو علم صرف و نحو، در ادبیات عربی نقش عمده‌ای ایفا می‌کنند؛ به نحوی که بزرگان اهل ادب، علم صرف را «آمّ العلوم العربیه» نامیده‌اند. لکن باید توجه داشت ادبیات عموماً، و صرف و نحو خصوصاً، تنها یک دانش صرف نیستند؛ بلکه یک مهارت‌اند. فلذا سخت نیازمند تمرین و ممارست فراوان و مستمّر می‌باشند.

این جاست که اهمیت ویژه تجزیه و ترکیب به عنوان یک مهارت و فنّ عالمانه، رخ می‌نماید.

در سایه یک عملیات موفق و مدقّق تجزیه و ترکیب، پرده از رخسار الفاظ کنار می‌رود، و معنا و مفهوم آن، به عنوان مراد صاحب سخن، مکشوف می‌گردد. بدیهی است، چنین فرآیندی هر قدر براساس ضوابط متقن، و اصول معتبر محاوره

۱. «القرآن آمرزاجرو صامت ناطق، حجة الله على خلقه». (رک: محمد بن الحسین الرضی، نهج

باشد که بزرگان ادب گردآوری نموده، و آنها را به دست ما رسانده‌اند، به همان اندازه، از صحت و اتقان برخوردار خواهد بود.

البته تجزیه و ترکیب به عنوان یک علم مستقل شمرده نمی‌شود؛ بلکه تجزیه - که از آن به تحلیل صرفی هم یاد می‌شود - عبارت از تطبیق قواعد و ضوابط صرفی بر کلمات است؛ و ترکیب - که از آن به تحلیل نحوی تعبیر می‌گردد - عبارت از اجرای اصول علم نحو، بر روی کلمات، جملات و شبه جملات می‌باشد.

در این میان، تأکید این نکته ضروری است که، یک عملیات موفق تجزیه و ترکیب، آن نیست که مثل دروس متداول صرف و نحو، دگر باره توسط استاد مربوطه تدریس شود؛ بلکه آنچه سخن اول و آخر را در این مجال می‌گوید، عبارت است از تتبع و کاوش خود دانش‌پژوه در معاجم لغت، و منابع دو علم صرف و نحو، و مراجعه مکرر به کتب آموزشی رایج، و نیز بهره‌گیری از کتاب‌های معتبری که گاه با عناوین اعراب القرآن و نظایر آن، نگاشته شده‌اند.

البته سخن بالا، نقش مهم و راهبردی استاد را در جهت کیفیت اخذ از منابع، و استخراج از آنها و نیز کیفیت تدبیر بحث، و تعمیم آن به امثال و نظایر، نه تنها نفی نمی‌کند، بلکه بر ضرورت آن تأکید می‌نماید.

آنچه در این مقام سزاوار بیان می‌باشد، عبارت از روش و شیوه تجزیه و ترکیب است. به نظر می‌رسد، عدم التزام عملی به روشی منضبط و قانون‌مند، ما را در وصول به مطلوب واقعی، یاری نخواهد کرد.

به همین خاطر، مراحل روش‌مند، هم برای تجزیه و هم برای ترکیب در این کتاب تهیّه شده، که در بخش اول (مرور مبانی صرف و نحو) ارائه می‌گردد.

ساختار کلی کتاب

این کتاب علاوه بر مقدمه حاضر، از (۲) بخش زیر تشکیل یافته و حاوی (۳۰) درس است.

بخش اول: مرور مبانی صرف و نحو

در این بخش امهات مباحث صرف و نحو، به صورت موجز و در قالب (۸) درس نگاشته شده و پرسش‌ها و تمرین‌های مربوط به هر درس در پایان آن ذکر شده است. البته مباحث این بخش در طول سنوات سابق، توسط طلاب و دانشجویان مورد هدف، فرا گرفته شده است. و این بخش با هدف تجميع و تلفيق اطلاعات پراکنده و ساده‌سازی آنها گردآوری شده و صرفاً جنبه یادآوری و آماده‌سازی ذهن برای ورود به بخش دوم دارد. در این بخش به تفکیک، مراحل تجزیه و ترکیب هر کدام از اسم، فعل، حرف، جمله و شبه جمله نوشته شده، سپس در قالب (فواید) به توضیح و تشریح هر یک از آنها پرداخته شده است.

در پایان این بخش، (۳) نمونه کار عملی به عنوان الگو برای ورود به بخش دوم آورده شده است.

بخش دوم: کاربرگ‌های تجزیه و ترکیب

این بخش از (۲۲) درس تشکیل یافته و در مجموع (۱۰) آیه قرآنی، (۴) حدیث از نهج البلاغه، (۴) حدیث از صحیفه سجّادیه و (۴) بیت شعر ولایی در (۲۲) کاربرگ به همراه جدول تعبیه شده است.

عناوین این درس‌ها، از بین موضوعات کلی مندرج در کتاب‌های نحوی انتخاب شده، و آیات و روایات و اشعار بر اساس آنها تنظیم گردیده است. و در پایان هر درس، پرسش‌ها و تمرین‌ها و منابع پژوهش آن درس، آورده شده است.

در پایان این بخش، چندین جدول مربوط به تجزیه و ترکیب هر یک از اسم، فعل، حرف، جمله و شبه جمله ترسیم گردیده است.

روش تدریس این کتاب

در بخش اول - که مجموعاً (۸) درس مربوط به مرور مباحث صرف و نحو است -

توصیه می‌گردد که دانش‌پژوهان محترم قبل از حضور در کلاس درس، مطالب را با دقت مطالعه نموده و با ارائه کلیات آن در کلاس، اشکالات و شبهات مربوط به هر درس را در جلسه مختص به آن، توسط اساتید معزز مرتفع سازند.

فراگیران ارجمند با تأمل و دقت در نمونه‌کارهای ارائه شده در آخر این بخش، می‌توانند در بخش دوم، آیات و احادیث و اشعار را مطابق آن الگوها تجزیه و ترکیب نمایند.

در بخش دوم - که مرحله اصلی و عملی تجزیه و ترکیب است - لازم است طلاب و دانشجویان گرامی قبل از حضور در کلاس، آیه یا حدیث یا شعر مربوط به هر درس را با توجه به نمونه‌کارهای سه‌گانه، تجزیه و ترکیب نموده و در جدول مربوط به هر درس قرار دهند و پاسخ پرسش‌ها و تمرین‌های هر درس را در محل تعبیه شده بنویسند.

سزاوار است که فعالیت فوق در جلسات مباحثه چند نفره مطرح شده و نواقص آن جهت ارائه مطلوب در کلاس مرتفع گردد.

در مرحله سوم دانش‌پژوهان با حضور در کلاس و محضر استاد، تحقیقات انجام گرفته را ارائه می‌دهند و استاد با مدیریت جلسه مناظره، اشکالات و سؤالات احتمالی را توسط خود اعضای کلاس پاسخ داده و مطالب تکمیلی مربوط به هر درس را بیان می‌نماید.

بدیهی است که لازمه این فعالیت پربار، مراجعه مکرر محصلان ارجمند به کتاب‌های آموزشی پیشین و نیز منابع و کتب تفسیر و لغت است.

سخنی با دانش‌پژوهان گرامی

۱. شایسته است در طول دوره آموزشی، روحیه شجاعت در بیان احتمالات را، در خود تقویت نموده، و از عدم مراعات انصاف در برخورد با انتظار اندیشمندان گذشته، پرهیز کرد.

۲. سزاوار است دانش‌پژوهان محترم، بعد از تجزیه و ترکیب هر فقره‌ای، ترجمه آن را - که محصول عمل محسوب می‌شود - انجام دهند.

در این زمینه توجه به دو پیشنهاد ذیل خالی از فایده نیست.

- ترجمه باید با رویکرد تجزیه و ترکیب انجام گرفته، صورت پذیرد؛ و نباید از رأی

انتخاب شده، غفلت شود.

- بهتر است در ابتدا، ترجمه‌ای به صورت لفظ به لفظ، انجام گیرد؛ سپس به صورت آزاد و ادیبانه، بازنویسی شود.

۳. در جمیع مراحل تجزیه و ترکیب، باید به ضوابطی به عنوان اصول اولیه، پای بند بود؛ از جمله می‌توان به موارد ذیل اشاره نمود.

اصالت عدم حذف و تقدیر، اصالت عدم تقدّم و تأخّر، اصالت عدم زیادت کلمه، اصالت عدم تضمین، اصالت حقیقت در معنا، و...

۴. در تجزیه و ترکیب حروف مناسب است ویژگی‌های ذاتی آن‌ها، اعم از عامل و غیرعامل بودن و نوع عمل و همچنین معنای آن‌ها، در بخش تجزیه ذکر شود؛ و تعلق و ارتباط آن‌ها با سایر اجزای جمله - که طبعاً مختصّ به حروف جاره می‌باشد - در قسمت ترکیب بیان گردد.

۵. باید دقت داشت که، در یک تجزیه و ترکیب مطلوب، جهت وصول به مقاصد مورد نظر گوینده، نباید از نقش و تأثیر علوم بلاغی «معانی، بیان و بدیع»، غافل بود.

۶. به نظر می‌رسد در تجزیه هر کلامی - چه قرآنی و چه غیر آن - باید در مقام تجزیه نیز، همچون ترکیب، موقعیت و سیاق استعمالی مفردات را در نظر گرفت؛ و گرنه گسستگی کامل واژگان از همدیگر، و ملاحظه انفرادی آن‌ها، ما را به مطلوب واقعی نخواهد رساند.

مثلاً در آیه «إِذَا وَقَعَتِ الْوَاقِعَةُ * لَيْسَ لَوْعَتِهَا كَاذِبَةٌ»^۱، ملاحظه انفرادی واژگان، مستلزم معنای وصفیت و اسم فاعلی برای «کاذبه» می‌باشد، در حالی که توجه به

۱. واقعه، آیه ۱ و ۲.

جایگاه استعمال آن در سیاق سایر مفردات، ما را به مصدر بودن آن یعنی هم معنای «کذب» رهنمون می‌سازد

همچنان‌که در مثال «علیّ عدل» عکس مطلب فوق حاصل می‌گردد، یعنی با این‌که ظاهر واژه «عدل» مصدر و جامد است، لکن جایز است از آن اراده معنای وصفی «عادل» شده باشد.^۱

و یا در مثال «رأیت امرأة صبوراً»، ممکن است در نگاه اول، گفته شود که «صبور» مذکر است، و حال آن‌که با توجه به سیاق، باید گفت که از آن اراده تأنیث شده، و ضمیر «هی» در آن مستتر می‌باشد.

سخنی با مدرّسان ارجمند

۱. با توجه به این‌که کتاب حاضر برای یک نیم‌سال تحصیلی، یعنی (۱۶) هفته و هر هفته (۴) جلسه (۱) ساعته و در مجموع برای (۶۴) جلسه تنظیم شده است، تقاضا می‌گردد که جلسه اول برای تبیین شیوه این کتاب و جلسه آخر برای آزمون کلاسی، و (۶۲) جلسه باقی مانده برای تدریس اختصاص داده شود؛ بدین صورت که هر درس همراه با حلّ پرسش‌ها و تمرین‌ها در (۲) جلسه برگزار گردد.

۲. از آن‌جاکه غرض از این درس، افزایش تسلّط دانش‌پژوهان بر قواعد صرف و نحو و توانایی آنان بر اجرای آن قواعد در متون مختلف به‌ویژه آیات و روایات و در نهایت، فهم صحیح و دقیق آن می‌باشد، انتظار می‌رود که اساتید معرّز از انجام شخصی تجزیه و ترکیب در کلاس درس، اجتناب نموده و از فراگیران خود بخواهند که قبل از حضور در کلاس با تحقیق و مباحثه، همه درس‌ها را به صورت مکتوب آماده ساخته و آن را جهت نقد و بررسی توسط اعضای کلاس و ارائه مطالب تکمیلی توسط استاد

۱. البته احتمال دارد مراد متکلم تقدیر مضاف (ذو) باشد؛ یعنی: «علیّ ذو عدل»، و نیز ممکن است که گوینده از باب مبالغه، خود مصدر را قصد بکند؛ یعنی: «علیّ عین عدل است».

محترم، به صورت علنی در کلاس مطرح نمایند.

۳. سزاوار است اساتید گرانقدر، جهت غنای بحث و ورود دانش پژوهان گرامی به صحنه پژوهش، آن‌ها را علاوه بر مراجعه مکرر به کتب متداول درسی، مراجعه به منابع معتبر و کتب لغت و تفسیر را نیز تشویق و ارشاد نمایند.
برای نمونه می‌توان به کتب ذیل اشاره نمود:

الف) علم صرف:

- شرح النظام، الحسن بن محمد النیسابوری «قرن ۹ق»؛

- شرح الشافیه، محمد بن حسن رضی‌الدین الأسترآبادی، «۶۸۶ق».

ب) علم نحو:

- الفوائد الضیائیة «شرح الجامی»، عبدالرحمن بن أحمد الجامی «۶۹۸ق»؛

- شرح الکافیة، محمد بن حسن رضی‌الدین الأسترآبادی، «۶۸۶ق»؛

- النحو الوافی، عباس حسن «از معاصرین».

ج) علم تفسیر:

- مجمع‌البیان، الفضل بن علی الطبرسی «۵۴۸ق»؛

- الکشاف، محمود بن عمر الزمخشری «۵۳۸ق».

د) واژگان قرآنی:

- مفردات ألفاظ القرآن، حسین بن محمد الراغب الأصفهانی «حدود ۴۵۲ق».

- التحقيق في كلمات القرآن، حسن المصطفوي «از معاصرین».

ه) واژگان روایی شیعه:

- مجمع البحرين، فخرالدین الطریحی «۱۰۸۵ق».

و) واژگان روایی عامه:

- النهاية في غريب الحديث والأثر، المبارك بن محمد الشيباني الجزري (ابن

أثير) «۶۰۶ق».

ز) واژگان عمومی:

- مقایس اللغة، أحمد بن فارس «۳۹۵هـ»؛

- أساس اللغة، محمود بن عمر الزمخشري «۵۳۸هـ»؛

- لسان العرب، محمد بن مكرم ابن منظور «۷۱۱هـ».

ح) واژگان مترادف:

- معجم الفروق اللغوية، الحسن بن عبدالله أبوهلال العسكري «قرن ۴ ق».

ط) تجزیه و ترکیب:

دانشمندان علوم ادبی و علاقمندان به مباحث قرآنی، از سالیان دیرین، در صدد نگارش مکتوباتی در عرصه تجزیه و ترکیب قرآن کریم بر آمده‌اند، که به مهم‌ترین آن‌ها به ترتیب تاریخ اشاره می‌شود:^۱

- محمد بن مستنیر قطرب «۲۰۶ ق»، شاگرد سیبویه «برخی او را اولین مؤلف در این زمینه ذکر کرده‌اند».

- عبدالملک بن حبیب القرطبي «۲۳۹ ق».

- سهل بن محمد السجستاني «۲۴۸ ق».

- محمد بن یزید المبرّد «۲۸۶ ق».

- أحمد بن يحيى ثعلب «۲۹۱ ق».

- إبراهيم بن السريّ الزجاج «۳۱۱ ق»، إعراب القرآن.

- عبدالرحمن بن محمد الأنباري «۳۲۸ ق»، البيان في غريب إعراب القرآن.

- محمد بن أحمد ابن النحاس «۳۳۸ ق».

- الحسين بن أحمد بن خالويه «۳۷۰ ق»، إعراب ثلاثين سورة من القرآن.

- مكّي بن أبي طالب القيسي «۴۳۷ ق»، إعراب مشکل القرآن.

۱. رک: إبراهيم بن السريّ الزجاج، إعراب القرآن، ج ۳، ص ۱۰۹۲.

- إسماعیل بن خلف الصقلی «۴۵۵ق».
- یحیی بن علی التبریزی «۵۰۲ق»، الملخص فی إعراب القرآن.
- إسماعیل بن محمد الأصفهانی «۵۳۵ق».
- علی بن إبراهیم الحوفی «۵۶۶ق»، البرهان فی علوم القرآن.
- عبد الله بن حسین العکبری «۶۱۶ق»، التبیان فی إعراب القرآن وإملاء ما من به الرحمن من وجوه الإعراب والقراءات فی جمیع القرآن.
- عبد اللطیف البغدادی «۶۲۹ق»، إعراب الفاتحة.
- حسین بن أبی العزّ الهمدانی «۶۴۳ق»، الفرید فی إعراب القرآن المجید.
- إبراهیم بن محمد السفاسقی «۷۴۲ق»، المجید فی إعراب القرآن المجید.
- محمد بن یوسف أبو حیان الأندلسی «۷۴۵ق»، البحر المحیط فی التفسیر.
- أحمد بن یوسف السمین الحلبي «۷۵۶ق»، الدرّ المصون فی علوم الكتاب المکنون.
- و از کتاب های معاصرین در این زمینه، می توان به الجدول فی إعراب القرآن و صرفه و بیانه، تألیف محمود صافی و إعراب القرآن الکریم و بیانه تألیف محی الدین درویش و إعراب القرآن تألیف إبراهیم کرباسی، اشاره نمود.

قم - جامعة المصطفی ﷺ العالمية

مجتمع عالی فقه (مدرسه مؤمنیه)

امین دانش محمود آبادی